

АКАЗІЯНАЛІЗМЫ Ў ПАЭЗІІ ВАЛЕРЫЯ МАКСІМОВІЧА

(на прыкладзе кнігі вершаў “*Мяцежнай споведзі скрыжалі*”)

Валерый Максімовіч – адзін з тых паэтаў, хто сёння найбольш актыўна звяртаецца да аўтарскай словатворчасці. Магчыма, штуршком для гэтага паслужыла даследчыцкая дзейнасць гэтага слыннага навукоўца, а менавіта яго падрабязнае, засяроджанае знаёмства з паэзіяй 20-х гадоў ХХ стагоддзя, калі такія лексемы былі вызначальнай рысай тагачаснай беларускай літаратуры. Хораша засвоішы прыёмы і метады словатворчасці маладнякоўцаў і ўзвышэнцаў, В.Максімовіч нярэдка паказвае сапраўдныя ўзоры індывідуальнай дэрывацыі. Цяжка адшукаць старонку ў яго кнізе “*Мяцежнай споведзі скрыжалі*” (Мінск, 2012), дзе б не было наватвораў. Часам паэт настолькі захапляецца словатворчасцю, што ў адной вершаванай страфе ўжывае па некалькі аказіяналізмаў.

Зорны россып расквеціў нябёс далячынь,

Змесяцовіўся вечар *барвова-ружовы*.

Будуць доўга гучаць у *святлянай* начы

І мяне закалыхваць матуліны словы.

(“Размова з маці”, с.64)

Усміхаўся *рапак* *мне* *ружовы*,

Гаманіў *стозвонна* белы свет,

І п’яніў *дурманліва-хмялёвы*

У садах *вясенніх* яркі цвет.

(“Запаветнае”, с.13)

Названы прыём аўтар пераносіць і на сваю песенную творчасць, хоць у гэтым жанры трэба вельмі асцярожна падыходзіць да стварэння ўласных інавацый, па магчымасці абыходзіцца агульнанародным лексічным запасам. Разам з тым, наватворы Валерыя Максімовіча даволі арганічна ўпісваюцца ў структуру тэксту і будуць правільна зразуметы не толькі выканаўцамі (а песні на словы В.Максімовіча выконвае і такі вядомы калектыў, як

ансамбль “Песняры”!), але і слухачамі. Вось некаторыя прыклады з песеннай словатворчасці паэта: “Вабіць *паднебна-блакітная* даль, Клічуць *жытнёва-зялёныя* гоні (“Спявай, душа мая”, с.100); Ты красуй у яркай квецені, *шумнаспеўны* мой родны край! (“Песня зямлі”, с.104); ...Развеець толькі б крыл узмахам Свой *несуцішна-скрушны* жаль (“На беразе сваёй надзеі”, с.102); Ах, *крамяныя* ночы летнія – *роснажнівеньскі* зарапад (“Роснажнівеньскі зарапад”, с.105). Пры ўсёй сваёй семантычна-словаўтваральнай празрыстасці такія словы ўсё ж не вельмі пажаданыя ў песнях, і хочацца параіць аўтару пры далейшым стварэнні падобных тэкстаў па магчымасці абыходзіцца без аказіяналізмаў, якія могуць абцяжарыць шлях твора да слухача (а найперш да кампазітара і выканаўцы). Мяркую, аўтар на ўласным вопыце гэта адчуў і без нашай падказкі.

Спынімся падрабязней на словатворчых знаходках В.Максімовіча ў паэтычных тэкстах, якія займаюць большую частку названай вышэй кнігі. Аўтар аддае перавагу прыметнікавым наватворам, асабліва прыметнікам-кампазітам, якія склалі амаль 50% ад усіх наватвораў паэта. І ў першую чаргу гэта кампазіты са спалучальнымі адносінамі асноў. Кампаненты такіх лексем могуць абазначаць розныя прыметы: **васількова-рамонкавы**: *А памяць вядзе мяне зноў неўпрыкмет... у васількова-рамонкавы свет...* (“Мой золак”, с.23); **вячыста-белы**: *Таму я пэўны: будуць жыць І мой вячыста-белы будзень, І вы, спагадлівыя людзі...* (“Мой вырак”, с.27); **вячыста-казачны**: *...І над блакітнай далеччу бясконца! Стаяў вячыста-казачны спакой* (“На хутары былым”, с.55); **духмяна-млявы**: *Духмяна-млявым ціхім адвячоркам Далёкі водсвет мроі ўскалыхне...* (“Астравок маленства”, с. 15); **пахмурна-калючы**: *Чырвоныя коні... і ў ночы сцюдзёнай, пахмурна-калючай, Трывожна сваімі званкамі звяліць* (“Чырвоныя коні”, с.63); **струменіста-чысты**: *...Дай мне простага шчасця зямнога, струменіста-чыстага...* (“На самоце”, с.46).

Ёсць і кампазіты з сінанімічнымі адносінамі кампанентаў: **гнятліва-журботны**: *Зноў дыхнуў на мяне падбадзёрлівы вецер І падняў мой гнятліва-журботны настрой* (“Падбадзёрлівы вецер”, с.77); **задуменіста-сцішаны**: *Край ты мой задуменіста-сцішаны, сінявокі, мурожны, лясны...* (“Край ты мой...”, с.11); **помсліва-злы**: *Быццам вампір ці якая пачвара, Помсліва-злая ў істоце сваёй, – Легла Чарнобыля чорная хмара На Беларусі маёй* (“Званы – б’юць!”, с.44); **святляна-зорны**: *Дзіўнай ночкай святляна-зорнай... Я цябе цалаваў-мілаваў* (“Роснажнівеньскі зарапад”, с.105); **таемна-загадкавы**: *...Нейкі таемна-загадкавы знак Часу наступнаму ён [звон] пасылае* (“Мой золак”, с.21).

Радзей адзначаны дэрываты з антанімічнымі ці блізкімі да антанімічных кампанентамі: **журботна-светлы**: *Уратаваць! Мне вырак ёсць Ад сіл зямных і сіл нябесных: Журботна-светлай сваёй песняй Утаймаваць людскую злосць...* (“Мой вырак”, с.26); **светла-сумны**: *Такі ж і мой прысудны кон і лёс – ...Праліць нямала светла-сумных слёз* (“Прага любові”, с.81).

Адносна нешырока прадстаўлены ў кнізе кампазіты з падпарадкавальнымі адносінамі кампанентаў: **брудна-шэры**: *І ўраз драконы-крумкачы Паўсюль зларадна завіжуюць – Сабе здабычу ўміг пачуюць З-пад брудна-шэрых аблачын* (“Мой вырак”, с.26); **невыказна-родны**: *Мне да болю невыказна-родным Стала ўсё жывое на зямлі* (“Мая восень”, с.58); **невymoўна-слотны**: *І ціха зойдзеца душа У невymoўна-слотнай скрусе* (“Мой вырак”, с.26); **святляна-прамяністы, пунсова-яркі**: *І запалаў шыпынавы касцёр У зелены святляна-прамяністай, Нібы пунсова-яркія маністы Сабою разуквецілі ўвесь двор* (“На хутары былым”, с.54). У лексеме пунсова-яркі адценне колеру выражае апошні кампанент.

Пры ўтварэнні новых прыметнікаў у лексем В.Максімовіч не прамаінае звярнуцца і да складана-суфіксальнага спосабу: **вясноваспеўны** (ад *вясновы спеў*), **ружовароссыпны** (ад *ружовы россып*): *Хай доўжыцца бясконца час Вясноваспеўнага буяння Ружовароссыпных прыўкрас* (“Нязбытнае”, с.73); **гучнаспеўны** (ад *гучны спеў*): *У добры хай крочыць, У сонечны шлях Дзяцінства па ўсёй гучнаспеўнай планеце...* (“Мой золак”, с.23); **роснажнівеньскі** (ад *росны жнівень*): *І вяпчаў нас – дажджом праліўся – Роснажнівеньскі зарапад* (“Роснажнівеньскі зарапад”, с.105); **светласумны** (ад *светлы сум*): *Мой краю серабрысты, Мой светласумны боль!* (“Прасветлае”, с.7); **шумнаспеўны** (ад *шумны спеў*): *Вы вядзіце мяне, мае сцежкі-дарожкі, Да маіх шумнаспеўных зялёных прысад* (“Сцежкі-дарожкі”, с.8); *Ты красуй у яркай квецені, шумнаспеўны мой родны край!* (“Песня зямлі”, с.104).

Не так часта, але сустракаюцца ў кнізе і складана-нульсуфіксальныя прыметнікі: **зеленалісты** (ад *зялёны ліст*): *Мой край зеленалісты...* (“Прасветлае”, с.7); **густатравы** (ад *густая трава*): *Я помню, рос рабінаў дружны рад На той мяжы шырокай, густатравай* (“На мяжы дзяцінства”, с.16).

Асобныя прыметнікі-кампазіты з цяжкасцю паддаюцца вытлумачэнню як семантыкі, так і дэрывацыйнай матывацыі: **сэрцамяцежны**: *Ды, кінуўшы*

погляд на хеўру драпежную, Прашу: залічыце, сябры, і мяне У вашу дывізію сэрамяцежную (“Услед за марай”, с.32).

Суфіксальныя аказіянальныя прыметнікі прадстаўлены наступнымі лексемамі: **вячорысты** (ад вечар): ... *І пад шэпт таямнічы вяхорыстых рос чую сэрацаў – усіх закаханых – трымценне...* (“Падбадзёрлівы вецер”, с.77); **гаркатны** (ад гарката): *І ўпершыню, не па-дзіцячы рана, Слязінку гаркатную прараніў* (“На мяжы дзяцінства”, с.16); **змяючы** (ад змяя): *Страшней, калі можа блізка забіць, Наліць у пацір табе яду змяючага* (Уладзіміру Караткевічу, с. 36); **святлыны** (ад святлынь): *Святлыны час!* (“Астравок маленства”, с.14); **святляны** (ад светлы або святло): *Будуць доўга гучаць у святлянай начы І мяне закалыхваць матуліны словы* (Размова з маці, с.64).

Прэфіксальна-суфіксальныя прыметнікі прадстаўлены адзінкавымі лексемамі: **адлюдны** (ад ад людзей): *–Адлюдны чейкі, – часам так Казала маці ў недаўменні...* (“Нязбытнае”, с.66); **нясцішны** (ад не сціхаць): *Нясцішны пошум-перагуд Душы варожыць натленне...* (“Нязбытнае”, с.67); **няўлежны** (ад не ўлежаць): *Вые-скуглиць звяр’ё – Дзікая хеўра драпежная, – Точыць клыкоў вастрэё На сэраца – дзіцятка няўлежнае* (“Балада сэраца”, с.25), ...*А там, на чароўнай далёкай зямлі, Жывуць дружна людзі, душою няўлежныя* (“Услед за марай”, с. 32). Гэтыя лексемны адносім да наватвораў чыста ўмоўна; хутчэй за ўсё яны ўзяты з мясцовага дыялекту паэта.

Аказіянальныя назоўнікі ў творах В.Максімовіча ўтвораны найперш нулясуфіксальным і суфіксальным спосабамі. З нулясуфіксальных лексем адзначым дэрываты **спадзеў** (ад спадзявацца або спадзяванне): *Ды гэта – марны мой спадзеў* (“Нязбытнае”, с.72) і **сцяга** (ад сцяжына): *Бяжыць сцяга жыцця майго, бяжыць...* (“Мой свет”, с.125). Прыведзеныя нулясуфіксальныя лексемны шырока выкарыстоўваюцца ў сучаснай беларускай паэзіі, і В.Максімовіч, ужываючы іх, хутчэй папулярызуе знаходкі сваіх калег па пярэ, чым праяўляе ўласную словатворчую фантазію. Такім жа папулярызатарам наватвораў У.Дубоўкі быў у свой час М.Машара. Ёсць спадзяванне, што разгледжаныя нулясуфіксальныя лексемны, у тым ліку і дзякуючы В.Максімовічу, неўзабаве набудуць слоўнікавую прапіску.

Суфіксальныя назоўнікавыя лексемны ўтвораны з дапамогай суфіксаў **-асць**: **месяцовасць** (ад месяцовы): *Імгненне, прашу, спыніся, Вярні месяцовасць мрой...* (“Мройны малебен”, с.74); **святлыннасць** (ад святлыны): *Абачліва ў сэрацы з нас кожны прыпас Бярэмя ўспамінаў ад*

дзён наймілейшых, – Цяпельцам жывым яны радуюць нас І поўняць святлыннасцю найдаражэйшай (“Мой золак”, с.21); **-ств-а: прыгоства** (ад прыгожы): Як шмат хто з нас, я – паняты прыгоства (“Прага любові”, с.79); Краса вачэй, прыгоства вабных цел Душу маю палоняць ўсю дазвання (“Прага любові”, с.82).

Намі адзначана і некалькі складана-суфіксальных назоўнікаў-наватвораў: **ахвярадарэнне** (ад ахвяру дарыць; калька з рускага *жертвоприношение*): ...*Не просіць яно [сэрца] тых ахвярадарэнняў...* (Мой золак, с.21); **шматрадкоўе** (ад шмат радкоў): ...*Вось выплюснеш, бы хвалю, шматрадкоўе – І ты найшчасны ў свеце чалавек* (“Спапяленне”, с.31). Падставай для ўзнікнення дэрывата **ахвярадарэнне**, магмыма, з’явілася пэўная незадаволенасць аўтара слоўнікавай лексемай *ахвярапрынашэнне*.

Даволі шырока выкарыстоўвае В.Максімовіч і прыслоўныя аказіяналізмы, большасць з якіх утвораы суфіксальным спосабам (з дапамогай суфікса **-а**): **бліскавічна** (ад бліскавічны): *Б’юць у яго сэрца перуны Ўсяж – бліскавічна, бязлітасна...* (“Балада сэрца”, с.25); **зорыста** (ад зорысты): *Нягаснучы рабінаў ланцужок У сэрцы маім зорыста свіціцца...* (“На мяжы дзяцінства”, с.17); **малітоўна** (ад малітоўны): ...*Толькі аб адным я малітоўна У зямлі і у жыцця прашу* (“Запаветнае”, с.13); **набатна** (ад набатны): *І зноу шумяць набатна вершаліны...* (“На хутары былым”, с.54); **несыходна** (ад несыходны): *Нейкі нясцішана-поклічны звон Дзесь ува мне несыходна вятуе* (“Мой золак”, с.22); **сціхотна** (ад сціхотны): *За часу павалокай сціхотна не астынь* (“Прасветлае”, с.7); **полымна** (ад полымны): *На небасхіле полымна гараць Зарніцы, нібы колісь у маленстве* (“Святло зарніц”, с.61); **стозвонна** (ад стозвонны): *Усміхаўся ранак мне ружовы, Гаманіў стозвонна белы свет...* (“Запаветнае”, с.13). Некаторыя з прыведзеных прыслоўяў маюць множную матывацыю і могуць разглядацца як адназоўнікавыя ці аддзеяслоўныя дэрываты з суфіксам **-на**: *бліскавічны*=бліскаавіц-а + -на; *набатна* = набат + -на; *полымна* = полым-я + на; *сціхотна* = сціхаць + -на; *несыходна* = *не сыходз(іць)* + на. Апошнюю лексему пры такой матывацыі варта кваліфікаваць як прэфіксальна-суфіксальнае ўтварэнне.

Аказіянальныя безасабова-прэдыкатыўныя словы не атрымалі пашырэння ў паэзіі В.Максімовіча. Намі адзначана толькі 2 дэрываты: **сцюжна**: [*Звон*] *Перагукаецца рэхам натужна Ў час, калі хочацца мне заспяваць І калі так у душы маёй сцюжна* (“Мой золак”, с.20); **горка-сумна**: *І сам я – ў гадах узмужнелы – з табой, – Ці я весялюся, ці мне горка-сумна*

(“Мой золак”, с.23). Першы наватвор матывуецца прыметнікам *сюжны* або назоўнікам *сюжа*, а другі словамі катэгорыі стану *горка* і *сумна*.

Дзеяслоўных аказіянальных лексем у кнізе таксама няшмат. Яны ўтвораны рознымі спосабамі: суфіксальным (*заранкаваць* (ад *заранак*): *Але маўчыш ты, свеце ясны мой, Нібыта слоў маіх зусім не чуеш, А я з табой і днюю, і начую, І заранкую акурат з табой* (“Мой свет”, с.125)); прэфіксальна-суфіксальным (*ссіраціць* (ад *сірата*): *...Покуль бура... не ссіраціла гэты ціхі кут* (“На хутары былым”, с.54)); прэфіксальна-суфіксальна-пастфіксальным (*узвіхурыцца* (ад *віхура*): *Вецер, што ж ты так узвіхурыўся?..* (“Вецер і я”, с.43); *змесяцовіцца* (ад *месяц* або *месяцовы*): *...Змесяцовіўся вечар барвова-ружовы...* (“Размова з маці”, с.64).

Такім чынам, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што Валерый Максімовіч у сваёй паэзіі актыўна звяртаецца да словатворчасці і ў лепшых сваіх наватворах паказвае невычэрпныя магчымасці роднага слова, гнуткага і мілагучнага, здольнага перадаць найтанчэйшыя адценні сэнсу. Намі зафіксавана каля сотні аказіяналізмаў (і гэта ў адной кнізе!), прычым некаторыя з іх (*шумнаспеўны, няўлежчы, прыгоства*) паэт ужывае двойчы. Застаецца толькі пажадаць аўтару і надалей ісці сваім шляхам да вяршынь паэзіі. І, ведаючы працавітасць В.Максімовіча, няцяжка прадказаць новыя сустрэчы з творамі і наватворамі гэтага неардынарнага паэта і чалавека. “Хай ясняцца без скрухі і без жалю твае “Мяцежнай споведзі скрыжалі”!”